

Ewolucja badań procesów ludnościowych oraz relacji między demografią a naukami ekonomicznymi – zarys koncepcji

PTE, Warszawa 14.03.2018

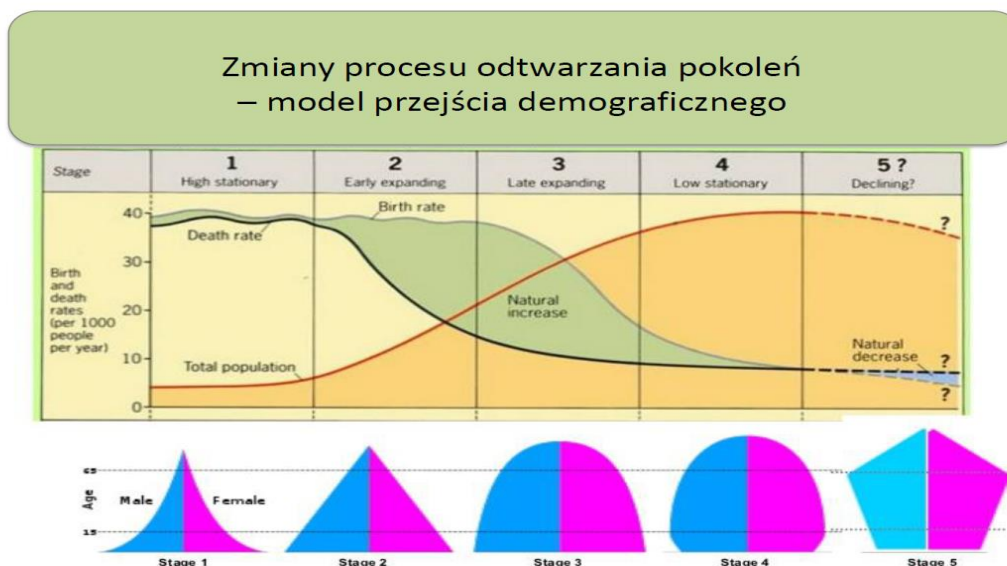
1. W rozważaniach o ewolucji badań procesów ludnościowych, czyli zmian dokonujących się wewnątrz samej demografii oraz powiązań demografii z innymi dyscyplinami zaliczanymi do nauk ekonomicznych, przyjmujemy pewne założenia i ograniczenia:

- odnosimy się do badań procesów ludnościowych, czyli procesów generujących zmiany wielkości populacji i jej struktur, prowadzonych w ostatnim półwieczu w krajach rozwiniętych, w tym głównie w Europie,
- skupiamy się na tym, jak ewoluowała problematyka badań, czyli jakie procesy/problemy badawcze skupiały głównie uwagę demografów,
- podejmujemy ocenę zmian perspektywy badawczej oraz
- ocenę rozwoju metod pomiaru i analiz rozpatrywanych procesów.

W próbie określenia głównych wyzwań badawczych w przyszłości odwołujemy się przede wszystkim do dokonanych ustaleń dotyczących badań procesów ludnościowych w krajach rozwiniętych.

Proponowane spojrzenie na badania procesów ludnościowych w przeszłości oraz na przyszłe wyzwania badawcze wynika z naszego przekonania, iż potrzeby badawcze są silnie związane z przebiegiem procesu reprodukcji ludności, który jest zróżnicowany między krajami i kontynentami. Model przejścia demograficznego, czyli przejścia od tradycyjnej reprodukcji populacji do reprodukcji nowoczesnej obejmuje kilka faz tego procesu określonych przez dynamikę sekularnych trendów spadku płodności i umieralności (por. rys.1).

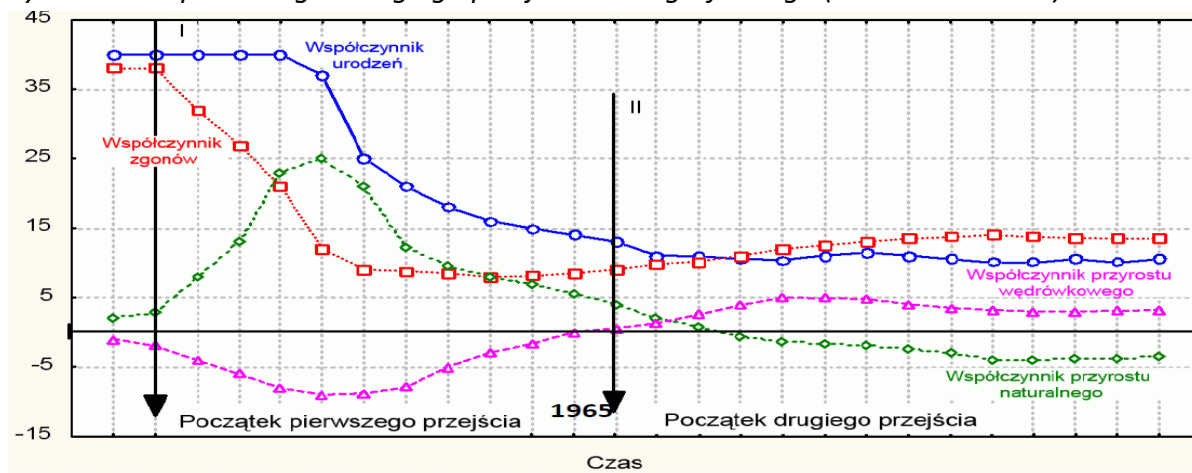
Rys. 1 Model przejścia demograficznego a zmiany struktur wieku ludności

<https://www.populationeducation.org/content/>

Obecnie kraje Afryki są na przelomie fazy drugiej i trzeciej, podczas gdy kraje rozwinięte są pod koniec fazy czwartej lub w fazie piątej, nazwanej drugim przejściem demograficznym (van de Kaa, Lesthaege 1986, rys. 2).

Rys. 2 Model pierwszego i drugiego przejścia demograficznego (Van de Kaa 2003)

Relacja między dynamiką spadku płodności i umieralności określa dynamikę liczby ludności i przeobrażenia struktur wieku. Starzenie się populacji, które przejawia się wzrostem liczby i udziału osób starszych, jest naturalną konsekwencją przejścia procesu odtwarzania pokoleń od reprodukcji tradycyjnej do nowoczesnej. Na pewnym etapie zmian struktur wieku malejące tempo wzrostu liczby dzieci i młodzieży wskutek spadku płodności wraz z rosnącą liczbą osób w wieku produkcyjnym tworzą tzw. dywidendę demograficzną, która sprzyja wzrostowi ekonomicznemu (Bloom, Canning 2003). Ten etap zmian struktur wieku trwał w Europie dość krótko (38 lat) i zakończył się w 2000 roku (rys. 3), podczas gdy pozostałe kontynenty korzystają nadal z dywidendy demograficznej¹.

Europa doświadcza od lat 1960-tych zmian procesu reprodukcji właściwych drugiemu przejściu demograficznemu. Doprowadziły one do ustalenia się nowego porządku demograficznego na kontynencie. Odwołując się do określenia Dirka van de Kaa 'nowa demografia Europy' oznacza, że ludność Europy utraciła zdolność równoważenia urodzeń i zgonów, a to implikuje nową sytuację demograficzną w przyszłości.² Sekularnemu trendowi wydłużania życia ludzkiego wskutek spadku umieralności, który jest najwyraźniejszy w Europie w porównaniu do innych kontynentów, towarzyszył spadek płodności do poziomu poniżej prostej zastępowalności pokoleń (współczynnik dzietności ogólnej TFR poniżej 2,1 dziecka na kobietę w wieku 15-49 lat). Ponadto w wielu krajach europejskich płodność spadła do bardzo niskiego (TFR nie przekracza 1,35) lub niskiego poziomu (TFR zawiera się między 1,35 a 1,5). Dodatkowo w drugiej połowie XX w. Europa stała się kontynentem napływu, a migracje międzynarodowe odgrywają coraz większą rolę w kształtowaniu przede wszystkim dynamiki liczby ludności kontynentu.

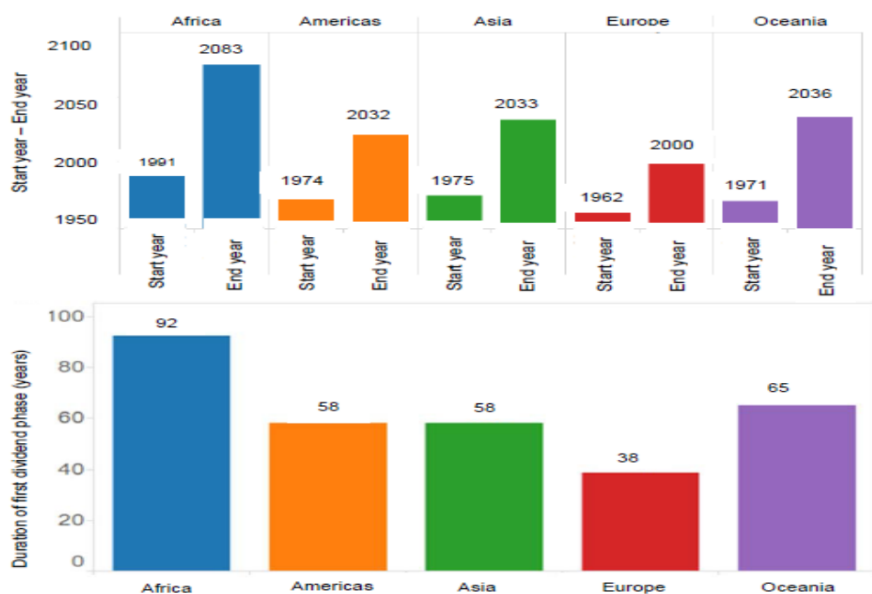
Rozważania o ewolucji badań procesów ludnościowych dotyczą zatem badań procesu reprodukcji nowoczesnej, charakteryzującej się niską płodnością i umieralnością oraz rosnącą rolą migracji w kształtowaniu dynamiki ludności i struktur demograficznych, a także odpowiednio zaawansowanymi zmianami struktur wieku. Znaczenie problemów badawczych powiązanych z tymi procesami zmieniało się w czasie, co wpływało na rozwój badań demograficznych w określonym obszarze.

¹ Oszacowania czasu trwania i wielkości dywidendy dla Europy niedoszacowane, bowiem zmiany struktury wieku na kontynencie zaczęły się wcześniej.

² Dirk van de Kaa użył tego określenia w swoim referacie „The New Demography of Europe” wygłoszonym w 2003r. z okazji pobytu w Warszawie związanego z nadaniem mu tytułu doktora honoris causa Szkoły Głównej Handlowej. Określenie to jest coraz częściej używane w dyskusjach o sytuacji demograficznej w Europie (np. Population Network Newsletter Popnet, Addressing the Challenges of Europe’s New Demography, No. 35, Summer 2003; Macura M., MacDonald A.L., Haug W. (eds.). The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses, United Nations, New York and Geneva, 2005).

Rys.3 Dywidenda demograficzna według kontynentów

Figure 9. Start and end year of demographic dividend phase (upper panel); average duration of the first demographic dividend (lower panel), by region

Źródło: Manson et al. 2017, s. 22

2. W rozważaniach odnosimy się do dwóch kwestii: ewolucji badań wewnątrz demografii oraz ewolucja relacji między demografią a innymi dyscyplinami. Analiza ewolucji badań procesów ludnościowych obejmuje więc:

- zmiany w czasie głównych zagadnień skupiających uwagę badaczy,
- zmianę perspektywy badawczej oraz powiązany z tym
- rozwój metod analiz i źródeł danych.

Próba oceny wyzwań badawczych dotyczy zarówno problematyki badań jak i pozostałych elementów ujętych w analizie przeszłości.

D.E. Bloom, D.Canning, J.Sevilla, 2003, The Demographic Dividend. A New Perspective on the Economic Consequences of Population Change, A RAND Program of Policy-Relevant Research Communication.

A.Mason, R.Lee, M. Abrigo, S-H. Lee, 2017, Support Ratios and Demographic Dividends: Estimates for the World, Population Division Technical Paper No. 2017/1, United Nations Department of Economic and Social Affairs.

D. Van de Kaa, R. Lesthaeghe, 1986, Twee demografische transitie, w: D. van de Kaa, R. Lesthaeghe (eds.), Bevolking: Groei en Krimp, Denver, Van Loghum Slaterus, 9-25.